

УДК 14-051А.Брагінець:[378.4.016:1]ЛНУ”19”

АНДРІЙ БРАГІНЕЦЬ – ПЕРШИЙ ДЕКАН ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Христина КОВТУН*, Андрій СИНІЦЯ**

Львівський національний університет імені Івана Франка,

* Архів Університету,

** кафедра філософії

вул. Університетська 1, Львів 79000, Україна

У статті проаналізовано основні віхи життєпису і наукові погляди українського історика філософії, доктора філософських наук, професора, першого декана історичного факультету Львівського університету Андрія Степановича Брагінеця (1903–1963). Особливу увагу приділено його найбільшій заслугі в історії філософії – внеску у вивчення творчості Івана Франка, а також дослідженню закономірностей історико-філософського процесу та осмисленню української філософської і суспільно-політичної думки XIX – початку XX ст. взагалі й філософії у Львівському університеті зокрема.

Ключові слова: Андрій Степанович Брагінець, історичний факультет, Львівський університет, українська філософія, філософські погляди Івана Франка.

В історії Львівського університету й житті його академічної спільноти в 1940–1960-х роках Андрій Степанович Брагінець займає особливе місце. Адже, не зважаючи на непрості тогочасні ідеологічно-політичні реалії, йому вдалося здійснити фундаментальні наукові дослідження в царині української філософії, долучитися до розвитку Львівського університету й, зокрема, історичного факультету, наполегливо відстоювати українські інтереси в академічному середовищі й виховати когорту молодих науковців, які гідно продовжили розпочаті ним дослідження української філософської думки й, особливо, творчості Івана Франка. На жаль, ґрунтовної наукової розвідки, присвяченої постаті А. Брагінеця, досі немає, якщо не враховувати довідкових статей енциклопедичного характеру¹

¹ Брагінець Андрей Степанович // *Философская энциклопедия*: в 5 т. Москва, 1960. Т. 1. С. 188; *Кутинський М.* Некрополь України. Довідник про місця поховання або місця смерті видатних українських історичних і культурних діячів від давнини до сучасності / Михайло Кутинський; за ред. І. Шишова // Дніпро. Київ, 1990. № 5. С. 142; Андрій Степанович Брагінець // *Філософський енциклопедичний словник*. Київ, 2002. С. 63; *Стеблій Ф.* Брагінець Андрій Степанович // *Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність. Структура. Працівники* / Феодосій Стеблій. Львів, 2001. С. 165–166; *Стеблій Ф.* Андрій Степанович Брагінець / Феодосій Стеблій // *Енциклопедія сучасної України*. Київ, 2004. Т. 3. С. 412; *Пашук А.* Брагінець Андрій Степанович / А. Пашук // *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка*. Львів, 2011. Т. І: А–К. С. 239; Приліпко М. В. *Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів (від найдавніших часів до сьогодення)* / М. В. Приліпко. Черкаси, 2013. С. 346.

чи окремих згадок про нього у публіцистичних виданнях². Тому *метою* нашої статті є системна історико-філософська реконструкція життєпису і наукових поглядів А. Брагінця. Наше дослідження проведене на основі аналізу документів і наукових першоджерел, що зберігаються в Архіві та Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка.

Андрій Степанович Брагінець народився 1(14) грудня 1903 р. у с. Малі Канівці, нині Чорнобаївського району Полтавської області у бідній селянській родині. Про ранні роки його життя відомо мало. У 1917 р. А. Брагінець закінчив сільську школу та вступив до гімназії, яку, однак, не зміг завершити через брак коштів. Упродовж 1924–1927 рр. він служив у лавах Червоної Армії, спочатку як політорганізатор окружного військового комісаріату у місті Золотоноша Полтавської області, згодом – як молодший командувач ротою зв'язку на Кавказі. У 1927 р., після повернення зі служби, А. Брагінець певний час працював секретарем РК ЛКСМУ в одному з містечок Полтавської області. У 1928 р. він вступив до Сорочинського педагогічного технікуму, після року навчання у якому перевівся на соціально-економічний факультет Харківського інституту народної освіти. У 1930 р. А. Брагінця, як члена Комсомолу та активного громадського діяча, скерували на роботу до Ружинського району Житомирської області, де впродовж року він працював редактором районної газети. У 1931 р. А. Брагінець повернувся до навчання: вступив на філософський факультет Харківського державного університету, вже відновленого на той час на базі Інститутів Народної освіти та Народного господарства. Після завершення студій, упродовж 1934–1937 рр. А. Брагінець навчався в аспірантурі Харківського університету, а з 1936 р. почав працювати у ньому на посаді викладача, згодом – завідувача кафедри діалектичного матеріалізму³. У січні 1940 р. в Харківському

² Лобко В. Народе мій, проснись, повстань!... Поезії, публіцистичні роздуми, спогади / Василь Лобко. Київ, 1991. С. 60–64. Автор згадує А. Брагінця, з яким особисто познайомився у Львові 1958 р., як людину, яка багато зробила для розвитку української мови і культури, зокрема: “1. Як завідувач катедрою філософії університету, він ввів викладання філософії в університеті українською мовою, а як проректор університету, домагався того, щоб на усіх факультетах університету викладання велося українською мовою. 2. Катедра філософії, очолювана Брагінцем, вела велику роботу по дослідженню історії філософської та громадсько-політичної думки на Україні; вона видавала збірники “Філософія”, “Питання філософії”. 3. Андрій Степанович написав українською мовою та видав праці: “Філософські суспільно-політичні погляди Івана Франка”, “Іван Франко – видатний просвітител”. 4. Він брав активну участь у пропаганді українського мистецтва, художньої самодіяльної творчості та театрального мистецтва. 5. Категорично, з принципових позицій виступав проти недругів української мови, української культури” (с. 62–63).

Lanckorońska K. Wspomnienia wojenne / Karolina Lanckorońska. Kraków, 2001. S. 26. Цікавими є спогади викладачки Львівського університету Кароліни Лянцкоронської, яка згадувала, що після приїзду до Львова і зайняття посади Андрій Степанович запросив її у деканат і доручив викладати загальний курс під назвою “Бароко-ренесанс; ренесанс-бароко”. Така дивна назва курсу, за спогадами ученої, пояснюється тим, що А. Брагінець не був певним щодо того, який з термінів потрібно вживати першим.

³ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка), ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 6, 24.

університеті А. Брагінець успішно захистив кандидатську дисертацію з філософії на тему “Философские и социологические взгляды П. Л. Лаврова”, а за місяць до того отримав вчене звання доцента⁴.

З початком Другої світової війни та вступом радянських військ на територію Західної України змінилися умови функціонування освітньої сфери регіону. Пришвидшена інтеграція краю до складу СРСР передбачала кардинальні зміни у функціонуванні наукових інституцій⁵. Одним з аспектів реформування Львівського університету була трансформація його факультетської структури, зокрема, створення окремого історичного факультету на базі колишнього гуманітарного факультету Університету Яна Казимира у Львові. Упродовж кінця 1939 – першої третини 1940 рр. у структурі факультету створили такі кафедри: археології та історії матеріальної культури, історії докласового суспільства, історії стародавнього світу, історії середніх віків, історії України, історії народів СРСР, новітньої історії, історії допоміжних наук, історії мистецтва. Проте структура факультету зазнавала постійних змін.

Так, згідно з Штатним формуляром професорсько-викладацького складу університету, у 1947 р. на факультеті існували такі кафедри: стародавньої історії та археології, історії середніх віків, нової історії, нової історії країн Сходу, історії народів СРСР, історії України, історії західних та південних слов'ян, а також теорії та історії мистецтв⁶. На історичному факультеті тоді працювали такі видатні вчені, як Омелян Терлецький (кафедра історії середніх віків), Іван Крип'якевич та Мирон Кордуба (кафедра історії України), Іван Старчук, Казімеж Маєвський, Єжи (Юрій) Кульчицький (кафедра давньої історії та археології) та інші⁷.

Враховуючи те, що у Львові перед початком Другої світової війни були сильні польські традиції в освіті та науці, перед радянським керівництвом постала потреба насадження “своїх” наукових кадрів у вищих навчальних закладах. Тогочасний ректор Львівського університету Михайло Марченко згадував, що одним з основних завдань, яке перед ним поставило партійне керівництво Львова, було “освіження” університетських кадрів, насамперед тих, які беруть безпосередню участь у вихованні студентської молоді⁸. Передбачалось, окрім використання місцевих українців, залучити “профпридатну” професуру зі східних

⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 140 зв.

⁵ Луцький О. Радянська академічна наука в Західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів / Олександр Луцький // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Київ, 2009. Вип. 15 (2). С. 12.

⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка, Штатний формуляр професорсько-викладацького складу, списки викладацького і навчально-допоміжного персоналу на 1945–1946 рр., арк. 1–2.

⁷ Там само.

⁸ До 60-ти річчя Інституту історії України НАН України. Михайло Марченко. Док. № 13. С. 99.

областей України. Тому не випадково, що значною мірою професорсько-викладацький склад Львівського університету в подальші роки визначили прибулі за скеруванням Народного Комісаріату Освіти УРСР наукові працівники зі Східної України та Росії. Одним з них був і А. Брагінець.

Згідно наказу ректора М. Марченка від 28 листопада 1939 р., А. Брагінця призначили деканом новоствореного історичного факультету і завідувачем кафедри основ марксизму-ленінізму Львівського університету⁹.

3 лютого 1940 р. А. Брагінець очолював у Львівському університеті новостворену кафедру діалектичного та історичного матеріалізму. Після закриття Львівського університету з початком нацистської окупації Львова, у липні 1941 р. його відправили на фронт. Упродовж 1941–1943 рр. А. Брагінець працював старшим інструктором політвідділу 169-ї окремої дивізії, згодом агітатором політвідділу в тилу. За зразкове виконання бойових завдань він був нагороджений орденом “Червоної Зірки” (серпень 1944 р.), медалями “За оборону Сталінграда” (1943), “За взяття Кенігсберга” (1945), “За перемогу над Німеччиною” (1945). У лютому 1946 р. А. Брагінця демобілізували з лав Радянської Армії у зв’язку з хворобою і з квітня він повернувся до роботи у Львівському університеті. Його призначили завідувачем кафедри історичного і діалектичного матеріалізму, яку в зимовому семестрі 1947 р. реорганізували у кафедру філософії. Окрім того, з квітня до вересня 1946 р. А. Брагінець за сумісництвом працював старшим науковим співробітником Львівського відділу Інституту історії України. Досліджував теми: “М. П. Драгоманов, його філософські і громадсько-політичні погляди”, “Розвиток філософських і наукових ідей на Україні в XVIII–XIX ст.”¹⁰.

19 липня 1948 р. А. Брагінця вдруге призначили деканом історичного факультету¹¹ (тоді на факультеті було шість кафедр: давньої історії та археології, історії середніх віків, історії народів СРСР, історії нового часу, історії країн Сходу та історії України¹²). У 1949 р. А. Брагінця призначили проректором з навчальної роботи. Щоправда, згідно з наказом Міністерства вищої освіти СРСР № 197/к від 8 квітня 1952 р., Андрія Степановича звільнили з посади проректора “*як такого, який не відповідає займаній посаді*”¹³. У характеристиці на нього, підписаній тодішнім ректором університету Євгеном Лазаренком вказано, що за те, “*що Брагінець, як проректор з навчальної роботи університету, допустив грубі помилки (затиск критики, неправильний підбір кадрів,*

⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, накази ректора за 1939 р., арк. 97.

¹⁰ Стеблій Ф. Брагінець Андрій Степанович. С. 166.

¹¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 35.

¹² Архів ЛНУ ім. І. Франка, Штатний формуляр професорсько-викладацького складу, списки викладацького і навчально-допоміжного персоналу на 1948–1949 рр., арк. 10–12.

¹³ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 в/к, спр. 7568, арк. 125.

видання наказу, який допускає націоналістичні відхилення), у зв'язку з чим, рішенням Обкому КП(б) України від 26.12.1951 року, був звільнений з роботи проректора з зачитуванням догани”¹⁴.

Звільнення А. Брагінця відбулося через конфлікт ректора Є. Лазаренка з партійними організаціями міста через мову викладання в університеті. Провина А. Брагінця полягала у тому, що він, відповідно до інструкції Міністерства освіти, вимагав писати дипломні роботи українською мовою, до того ж сам Є. Лазаренко, як згадують учасники подій, такого наказу не підписував, проте у дусі загальної політики, яку проводив в університеті, не раз наголошував на необхідності викладання українською¹⁵. Обком партії вимагав звільнення А. Брагінця з університету й скерування його на роботу до одного з вишів східних областей УРСР, проте, через принципову позицію ректора Є. Лазаренка, А. Брагінця залишили працювати в університеті на посаді завідувача кафедри філософії. 11 серпня 1958 р. його призначили проректором з наукової роботи, з 1960 р. – знову проректором з навчальної роботи¹⁶.

У 1958 р. А. Брагінця обрали професором кафедри філософії Львівського університету. Через два роки, у травні 1961 р., на засіданні Вченої ради Відділу суспільних наук Академії наук СРСР він захистив докторську дисертацію на тему “Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка” (на основі своєї однойменної монографії 1956 р.)¹⁷.

Андрій Степанович Брагінець був одружений з Євгенією Веніамінівною Старосельською, з якою виховував трьох доньок: Доротею, Елеонору та Ніну. На час праці у Львівському університеті мешкав на вулиці М. Коцюбинського 11а, у колишньому житловому комплексі викладачів університету¹⁸.

Напружена наукова й адміністративна діяльність, конфлікти з партійним керівництвом через свою патріотичну позицію підірвали здоров'я уже немолодого А. Брагінця. Він помер у Львові від серцевого нападу 27 квітня 1963 р.¹⁹. Поховали ученого на Личаківському цвинтарі (поле 1).

* * *

До наукових зацікавлень А. Брагінця належали, головним чином, історія філософської і громадсько-політичної думки в Україні та Росії. На основі аналізу

¹⁴ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 в/к, спр. 7568, арк. 158.

¹⁵ Білоніжка П. Євген Лазаренко – великий ректор Львівського університету, меценат української культури (до 100-річчя від дня народження) / Петро Білоніжка, Орест Матківський // Вісник НТШ. 2005. Ч. 49. С. 36.

¹⁶ Матківський О. Виступ на урочистій академії, присвяченій 100-річчю з дня народження ректора Є. К. Лазаренка. Стенограма / Орест Матківський // Режим доступу: http://archive.lnu.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=465%3A2013-01-15-19-54-47&Itemid=238 [10.05.2014].

¹⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 261.

¹⁸ Там само. Арк. 141 зв.

¹⁹ Там само. Арк. 238, 288.

бібліографічного показника друкованих у післявоєнний період праць А. Брагінця²⁰ і списку його наукових праць (рукописних й опублікованих)²¹ видно, що серед основних історико-філософських питань, які були предметом наукових досліджень ученого, доцільно виокремити такі:

- I. Філософські погляди Івана Франка;
- II. Основні закономірності історико-філософського процесу;
- III. Науково-світоглядні засади діалектичного матеріалізму;
- IV. Філософська і суспільно-політична думка у працях українських мислителів XIX – початку XX ст.;
- V. Філософія у Львівському університеті.

Кожне з цих питань тією чи іншою мірою проаналізоване у відповідних наукових працях А. Брагінця. Звісно, потрібно відзначити, що ключове місце у його філософських дослідженнях займає творчість І. Франка, яку він розглядав надзвичайно ґрунтовно й дотепер вважаючись у ній визнаним авторитетом. Інші питання А. Брагінець вивчав не так докладно. Проте вони є невід’ємною складовою його наукових пошуків 1940–1960-х років. Задля системності й об’єктивності нашої історико-філософської розвідки ці питання ми також проаналізуємо, звичайно з урахуванням специфіки тогочасних ідеологічно-політичних реалій, що не могли не впливати на характер наукових досліджень.

І. Філософські погляди Івана Франка. Творчість І. Франка А. Брагінець досліджував у низці своїх наукових статей²², а також у двох монографіях – “Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка”²³ та “Іван Франко – видатний атеїст-просвітитель”²⁴. У цих творах автор докладно розглянув не лише громадську діяльність, філософські та суспільно-політичні погляди Каменярка, але і його ставлення до релігії, літератури, літературної критики, проаналізував естетичні погляди, міркування щодо психологічних основ художньої творчості тощо. Охарактеризувати постать І. Франка було надзвичайно

²⁰ Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1944–1960 роки. Бібліографічний показник. Львів, 1962. С. 25–26; Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1961–1965 роки. Бібліографічний показник. Львів, 1974. С. 18–19.

²¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 142–144, 148–152.

²² Брагінець А. Відгуки на революцію 1905–1907 рр. у творчості Івана Франка / Андрій Брагінець // Праці кафедр суспільних наук (Львівський ун-т). Філософія. 1957. Вип. 2. С. 110–124; Брагінець А. На захист атеїстичної спадщини геніального сина народу (Івана Франка) / А. Брагінець, Я. Білоштан, О. Мазуркевич та ін. // Жовтень. 1957. № 4. С. 131–141; Брагінець А. Роль Івана Франка у розвитку визвольної суспільно-політичної і філософської думки на Україні / Андрій Брагінець // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1958. Зб. 6. С. 284–305; Брагінець А. Забута замітка Івана Франка “Редакція “Правди” в боротьбі з вітраками” (1879 р.) / Андрій Брагінець // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 5–16.

²³ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка / Андрій Брагінець. Львів, 1956.

²⁴ Брагінець А. Іван Франко – видатний атеїст-просвітитель / Андрій Брагінець. Львів, 1956.

непросто, адже серед його великого та багатогранного літературно-наукового доробку – поезія, проза, драматургія, переклади, праці з філософської, психологічної, політичної, педагогічної, історичної, соціологічної, економічної проблематики тощо.

У філософському світогляді І. Франка, базованому на науково-природознавчих засадах, А. Брагінець, зокрема, виокремив критичний реалізм, просвітницький гуманізм, революційний демократизм²⁵. Сам І. Франко свої погляди визначав як раціоналізм²⁶. Він вірив у всеперемагаючі можливості людського розуму у питанні покращення людського життя й покладав великі надії на розвиток науки, яка у своїх висновках завжди спирається на здоровий глузд, досвід і критику. Лише наука може наблизитися у своїх пошуках до справжньої істини, а тому потрібно не боятися змінювати власні погляди-пересуди, популяризувати науку. Згідно з А. Брагінем, “Франко підкреслював, що наука і практика повинні бути між собою пов’язані нерозривно, бо тільки в такому зв’язку наукові знання можуть принести користь для людей”²⁷. Іншими словами, будь-яка наука, природнича чи суспільна, має бути практично орієнтована. Основу природничих наук І. Франко вбачав у математиці, адже саме вона може висновувати усі свої правила сама з себе й бути допоміжним матеріалом для інших наук. З цим міркуванням, даниною раціоналізму, не погоджувався А. Брагінець, зазначаючи, що “ніяка наука не абстрагує своїх висновків сама з себе, а тільки від тих тілесних, просторових, кількісних властивостей, що ми їх сприймаємо чуттям”²⁸.

Загалом історичне виникнення тих чи інших наук, їхній розвиток і диференціацію, І. Франко розглядав за аналогією з розвитком дитини, зростанням її зацікавлень (“природженої цікавості”). У такому поступі природа, що її оточує, зацікавлює дитину раніше, ніж життя оточуючих її людей. А тому спершу виникають природничі науки, згодом – науки про людину та суспільство (логіка, психологія, історія, етнографія, політична економія, етика). Усі ці антропологічні науки вивчають біологічні та суспільні прояви життя людини. Їхню основу формує наука логіки, яка вивчає формальну, не змістову, складову людського мислення. З погляду діалектичної логіки, яка апелює до змісту понять і суджень, такий підхід визнавався помилковим.

Основою людських знань І. Франко вважав чуттєвий досвід, отриманий у результаті сприйняття предметів зовнішнього світу. Саме такими знаннями оперує людська психіка з допомогою своїх природних здібностей – пам’яті, свідомості, чуттів, фантазії, мислення, волі. Наявність цих здібностей принципово відрізняє специфіку суспільного життя від життя природи. Тому поведінка людини стає не завжди передбачуваною. Людська воля керується не лише відчуттями,

²⁵ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. С. 124.

²⁶ Там само. С. 125.

²⁷ Там само. С. 135.

²⁸ Там само. С. 143.

але й розумом. З її допомогою людина може стримувати свої певні хотіння, контролювати їх. Разом з тим, на характер тих чи інших людських проявів впливають суспільні ідеї та ідеали. Вони можуть надихати людину на боротьбу задля покращення умов власного життя і життя суспільства. Саме народ, а не поодинокі особистості, на думку І. Франка, творить історію, пізнати основні закономірності якої покликана історична наука.

А. Брагінець критикував І. Франка за розгляд ним історії як науки, що за своєю суттю ніколи не зможе досягти такої точності, як математика чи астрономія, оскільки ніколи не зможе описати усі факти людського життя чи життя народів. Тому в історії матиме місце суб'єктивний погляд, яким історик неодмінно прагнути заповнити прогалини від нестачі фактів. А це призведе й до релятивізму²⁹. Ця помилка у І. Франка, як зазначав А. Брагінець, виникає через намагання тлумачити історичне дослідження на основі законів природознавства, гатунків яких відрізняється від законів суспільних.

Далі А. Брагінець характеризував Франкову спробу антропологічного пояснення виникнення суспільства як результату розвитку людського роду³⁰, виявив можливі труднощі такого підходу, зумовлені тим, що “економічні форми життя і суспільної діяльності людей Франко розглядав як своєрідну біологічну модифікацію”³¹. Тим самим, згідно з А. Брагінем, І. Франко допускав помилку, яку не виправив навіть в одній зі своїх найвідоміших праць – “Що таке поступ?”.

Аналіз праці “Що таке поступ?”, проведений А. Брагінем, є дуже цікавим, однак не до кінця послідовним. Історичний поступ людства у цій праці І. Франко вбачав у поділі праці. Він досліджував причини розвитку суспільства й навів обґрунтовану критику популярних на той час наукових (дарвінізму) і соціально-філософських (анархізму, соціалізму, комунізму) концепцій. А. Брагінець вказував лише на ті позитивні декларації щодо соціалізму й комунізму у Карла Маркса, які фіксував І. Франко, проте, зі зрозумілих ідеологічних причин, ніде не зазначав його міркування про те, що рано чи пізно марксистське вчення про побудову народної держави призведе до того, що “народна держава стала би величезною народною тюрмою”³². А. Брагінець робив наголос виключно на Франковій критиці тогочасних капіталістичних відносин, за яких нечисленна меншість перебуває у розкоші, а переважаюча більшість робітників живе у злиднях, хоча всі однаковою мірою мають право на щастя, оскільки є рівними від природи.

І. Франко вірив, що поступ у сфері науки може багато-що змінити, навіть у моральній і релігійній площинах. А. Брагінець писав, що він “надавав великої

²⁹ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. С. 185.

³⁰ Там само. С. 197.

³¹ Там само. С. 219.

³² Франко І. Що таке поступ? / Іван Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ, 1986. Т. 45: Філософські праці. С. 341.

ваги моральному вихованню, яке повинно опиратися на науку, реалістичне мистецтво і колективну суспільно корисну працю”³³. Таке поєднання забезпечить усебічний розвиток особи й зможе зробити її по-справжньому щасливою.

Особливо докладно А. Брагінець розглядав погляди І. Франка на релігію, атеїстичні мотиви його творчості. Він хотів довести, що “Франко не допускав, щоб освічена і чесна людина одночасно була релігійною. Наука й релігія – не сумісні, бо релігія – віра в неіснуюче, а наука не може вірити в те, чого немає”³⁴. У творах І. Франка і справді є дуже багато критики релігійної віри, яка відкидає розумну основу. Це видно, зокрема, й у його творах “*Ex nihilo*”, де він багато розмірковував про природу Бога, й “Поемі про створення світу”, в якій доводив, що багато сюжетів Біблії були запозичені з давніх шумерських та вавилонських оповідей, а в самому її тексті є багато суперечностей. Проте, А. Брагінець навів й інші слова І. Франка, які суперечать його власним попереднім висновкам: “Ми раціоналісти, – заявляв І. Франко, – ми хочемо у всіх справах, отже і в справах релігії, поступати розумно, як личить розумним і просвіченим людям. Ми видали війну на смерть темноті і туманенню. Але ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійності, але протилежно, мусять бути їх головною основою”³⁵. Тобто І. Франко не відкидав однозначно релігії чи Бога, лише пропонував до усього, в тому числі й життя Церкви, підходити розумно. Цю думку почасти підтверджує й Андрій Пашук: “Слід передусім наголосити, що аналіз старозавітного вчення про Бога зовсім не означає, що І. Франко цим хоче заперечити саме явище Бога. Це застереження слід зробити тому, що дехто з цього погляду І. Франка робив такі висновки і, як не дивно, робили це і духовні, і світські діячі, сходячись на тому, що Каменяр став на позиції атеїзму. На жаль, ніхто не завдав собі труда глибше заглянути в суть наукової постановки питання”³⁶. Хоча така заувага радше стосується сучасних досліджень, у середині ХХ ст. говорити про щось протилежне не видавалося можливим.

Окремо А. Брагінець аналізував естетичні погляди І. Франка, тобто його погляди на те, як і про що писати, на основні завдання літератури та її методи. А. Брагінець зробив висновок, що, згідно з І. Франком, “завдання літератури полягає в тому, щоб служити прогресивним інтересам того народу, життя якого вона описує. В цьому її суспільна роль і практично дійове значення”³⁷. Тобто І. Франко, як прихильник методології критичного реалізму, не визнавав того, щоб література перетворювалася, якщо можна так сказати, у “мистецтво заради мистецтва”, була відірваною від життя народу, позбавленою практичного значення. Література, як і наука, повинна сприяти поступу людства, вона має

³³ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. С. 287.

³⁴ Брагінець А. Іван Франко – видатний атеїст-просвітитель. С. 10.

³⁵ Там само. С. 25. Цит. за: Іван Франко. Радикали і релігія. Львів, 1898. С. 9–10.

³⁶ Пашук А. Філософський світогляд Івана Франка / Андрій Пашук. Львів, 2007. С. 361.

³⁷ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. С. 342.

апелювати до почуттів читача не своєю естетичною складовою, а правдивістю образів. Велике значення І. Франко приділяв і літературній критиці, яка має бути щоправда не “вчителем” літератури, а її “помічницею”, ґрунтуватися на науковій основі. Аналізуючи психологічні основи художньої творчості, наведені І. Франком у творі “Із секретів поетичної творчості”³⁸, А. Брагінець щоправда не здійснив порівняння цього підходу з психоаналітичним підходом Зигмунда Фрейда. Хоча І. Франко багато наголошував на ролі підсвідомості у творчому акті, А. Брагінець більше апелював до фізіології вищої нервової діяльності, міркувань Івана Павлова тощо.

Назагал, А. Брагінець розцінював особу І. Франка як “мислителя з широким світоглядом, який не тільки дійшов до наукового розуміння природи й суспільства в їх історично минулому розвитку, а й дивився вперед, у майбутнє історії людства, для наближення якого він невтомно і з гарячою пристрастю трудився”³⁹. З цим висновком важко не погодитись.

Дослідження творчості І. Франка, проведене А. Брагінем у 1950-х роках, надихнуло й інших викладачів кафедри філософії також вивчати її. Аби в цьому пересвідчитись, варто лише перелічити окремі публікації Мирослава Олексюка⁴⁰, Бориса Кубланова⁴¹, Андрія Пашука⁴², Веніаміна Сахарова⁴³, Анатолія Нечипорука⁴⁴. Таке велике зацікавлення творчістю І. Франка й незначна кількість публікацій у ті часи, присвячених іншим проблемам української чи світової філософії, викликали навіть певне нерозуміння публіцистів із української діаспори. Так, Мирослав Прокоп у своєму критичному огляді тематики наукових досліджень працівників Львівського університету для журналу “Сучасність” за 1965 р., що видавався у Мюнхені, зауважував, що науковий інтерес викладачів кафедри філософії “не сягає далі Франка і Лесі Українки”⁴⁵, додаючи, щоправда, що причиною тому, швидше за все, є те, що студії західної сучасної і минулої філософської думки чи, зрештою, української філософії в Острозькій або Києво-

³⁸ Брагінець А. Філософські та суспільно-політичні погляди Івана Франка. С. 363–377.

³⁹ Там само. С. 123.

⁴⁰ Олексюк М. Іван Франко про предмет і завдання естетики / Мирослав Олексюк // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 151–173.

⁴¹ Кубланов Б. Про працю Івана Франка “Із секретів поетичної творчості” / Борис Кубланов // Праці кафедр суспільних наук (Львівський ун-т). Філософія. 1957. Вип. 2. С. 39–61; Кубланов Б. За правильне висвітлення естетичних поглядів Івана Франка / Борис Кубланов // Жовтень. 1958. № 12. С. 119–128.

⁴² Пашук А. Маловідома стаття Івана Франка для газети “Праця” / Андрій Пашук // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 45–51.

⁴³ Сахаров В. Суспільно-політичні погляди Івана Франка. (До 100-річчя з дня народження) / Веніамін Сахаров. Львів, 1956.

⁴⁴ Нечипорук А. Іван Франко про походження та соціальну суть моралі / Анатолій Нечипорук // Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1964. Зб. 11. С. 35–44.

⁴⁵ Прокоп М. Публікація про Львівський університет / Мирослав Прокоп // Сучасність. 1965. Січень. № 1 (49). С. 106.

Могилянській академії (зокрема, й погляди Григорія Сковороди) тощо, є зарезервованими “для наукових установ Москви та Ленінграду”⁴⁶. Звісно, за тих реалій, як автор і зазначав, не все можна було досліджувати, але ж, з другого боку, похвально, що саме завдяки вивченню А. Брагінцем і його колегами творчості І. Франка про погляди видатного західноукраїнського мислителя стало добре відомо в Україні і за її межами, він посів належне місце в історії української культури. Крім того, з такою оцінкою, зробленою на основі аналізу виключно назв творів, не можна погодитись ще й тому, що, як побачимо далі, уже А. Брагінець, не кажучи про інших, у своєму курсі з історії філософії досліджував погляди і професорів Києво-Могилянської академії, і Г. Сковороди, і багатьох інших українських чи зарубіжних мислителів⁴⁷.

II. Основні закономірності історико-філософського процесу. В 1967 р. у Львові вийшов друком навчальний посібник “Нариси історії філософії (домарксівський період)”⁴⁸. Цей посібник для студентів було укладено у знак світлої пам’яті про А. Брагінця його колегами – Борисом Кублановим, Мирославом Олексюком, Оленою Веремєєвою, Олександром Ковальовим та Андрієм Пашуком – на основі курсу лекцій з історії філософії, який він упродовж багатьох років читав у Львівському університеті. Загалом структура курсу А. Брагінця виглядала так. У Вступі було охарактеризовано предмет та завдання історії філософії. Далі виклад історії філософії розбито на такі теми: 1. Зародження та розвиток науки і філософії в країнах Стародавнього Сходу; 2. Зародження та розвиток науки і філософії в Стародавній Греції і античному Римі; 3. Філософія в добу феодалізму; 4. Розвиток філософії в період переходу від феодалізму до капіталізму в Європі (XIV–XVI ст.); 5. Боротьба матеріалізму проти ідеалізму в період ранніх буржуазних революцій у західній Європі (XVI–XVII ст.); 6. Основні напрямки у філософії західної Європи в період утвердження капіталізму в Англії і підготовки буржуазної революції у Франції (XVIII ст.); 7. Основні напрямки суспільно-політичної і філософської думки в Росії і на Україні в період панування кріпосництва і зародження буржуазних відносин (кінець XVII – початок XIX ст.); 8. Просвітительство і матеріалізм в Росії в другій половині XVIII – першій чверті XIX ст.; 9. Ідеалістична класична німецька філософія кінця XVIII – початку XIX ст.; 10. Філософські і суспільно-політичні погляди російських та українських революційних демократів (40–70-ті роки XIX ст.).

Назагал виклад А. Брагінцем курсу історії філософії, як видно зі змісту, є за певними винятками доволі традиційним, проте він має низку своїх особливостей, на які хотілося б звернути увагу докладніше.

⁴⁶ Прокоп М. Публікація про Львівський університет.

⁴⁷ Разом з тим, у списку його наукових публікацій (Архів ЛНУ ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 151) є рукопис статті “Титан мысли: к 1000-летию Ибн-Сина” (1952).

⁴⁸ Брагінець А. Нариси історії філософії (домарксівський період): Учбов. посібник / Андрій Брагінець. Львів, 1967.

Андрій Брагінець (бл. 1939/1941)

Вручення дипломів випускникам
історичного факультету.

На передньому плані – декан
факультету Петро Челак, на задньому
плані – Йосип Лучицький та Андрій
Брагінець (початок 1960-х років)

По-перше, аналізуючи особливості предмету філософії, А. Брагінець зазначав, що “у різні історичні епохи давалися різні визначення предмета філософії і висувалися різні погляди на історію філософії залежно від характеру філософських систем та завдань, що ставилися в той чи інший час перед філософією”⁴⁹. Так, в епоху Античності філософія обіймала усі галузі знань та приблизно з IV ст. до н. е. від неї почалося відгалуження конкретних наук, яке триває по сьогодні. У цю епоху найвідоміше визначення філософії дав Аристотель, який розумів її як науку “про причини і принципи речей”. У Середньовіччі філософія перетворилася на “служницю релігії”. У Новий час, з утвердженням досвідного природознавства, філософія, за висловом Френсіса Бекона, стала “наукою наук”. Проте загальний недолік такого визначення філософії як своєрідної вершини піраміди наук, на думку А. Брагінца, полягав у тому, що філософія була відірвана “від реального ґрунту, на якому вона розвивається, тобто від суспільного життя”⁵⁰. Від такої філософії мало користі. Філософія має бути пов’язана з практичними потребами життя людини й суспільства. Історія філософії на науковій основі має дослідити основні закономірності розвитку філософських знань.

По-друге, цікаво, що виклад філософії А. Брагінець розпочинав із дослідження культури Стародавнього Сходу, яка “історично склалася на багато віків раніше від культури європейських народів і справила величезний вплив на розвиток усіх пізніших культур”⁵¹. Через це він критикував деякі західні підходи до викладу історії філософії за те, що вони на культуру Сходу практично не звертали уваги. Такий підхід, якого дотримувався А. Брагінець, як можемо ствердити на сьогодні, безперечно, є виправданим і продуктивним. Порівнюючи особливості виникнення філософії на Сході і на Заході, він зауважував, що виникнення філософії на Сході – в Індії і Китаї – значною мірою пов’язане з критичним осмисленням первісних релігійних і міфологічних уявлень про походження й розвиток світу та людини. На відміну від Сходу, на Заході – у Стародавній Греції – у процесі виникнення філософії учений більше зосереджував увагу на змінах у суспільно-політичному житті грецьких міст-полісів.

По-третє, розвиток історії філософії А. Брагінець розглядав на основі протистояння між ідеалізмом і матеріалізмом. Такий підхід звісно може бути виправданим, щоправда у викладі автора дещо переважав наголос на матеріалістичній складовій, а тому деякі ідеалістичні системи розглянуто недостатньо, навіть у критичному ключі. Особливо це стосується середньовічної філософської думки у країнах Західної Європи за фактично тисячолітню історію (IV–XIV ст.), про яку сказано надзвичайно мало.

⁴⁹ Брагінець А. Нариси історії філософії... С. 3.

⁵⁰ Там само. С. 5.

⁵¹ Там само. С. 13.

По-четверте, у своєму курсі А. Брагінець докладно проаналізував філософські погляди низки маловідомих філософів. Особливо це стосується середньовічної китайської й індійської філософії, філософських і суспільно-політичних вчень у Грузії, Вірменії та Азербайджані, розвитку науки і філософії в країнах Середньої Азії. Такий підхід дозволяє дещо глибше розглянути особливості загальносвітового історико-філософського процесу, показати, що філософські ідеї є елементом культури кожного народу й уже цим фактом заслуговують на увагу.

По-п'яте, позитивним моментом історико-філософського курсу А. Брагінца є демонстрація того, що українська філософська думка є невід'ємною складовою історії загальносвітового філософського процесу. Виникнувши у часи Київської Русі, надалі її розвивали Іван Вишенський, професори Києво-Могилянської академії (Інокентій Гізель, Феофан Прокопович, Стефан Яворський), Григорій Сковорода. Останнього А. Брагінець називав видатним представником Просвітництва, який у філософії переважно розвивав проблеми етики, джерело яких вбачаючи у природі самої людини, а не у суспільно-історичних умовах життя суспільства⁵². Свій виклад історії української філософії А. Брагінець завершив розглядом постаті Тараса Шевченка, який “був не лише геніальним поетом і талановитим художником, але й мужнім і полум'яним борцем за соціальне та національне визволення народів з-під ярма царизму, за повалення кріпосницького ладу”⁵³. А. Брагінець окремо виділив й коротко проаналізував погляди Т. Шевченка на мистецтво, людину й суспільство, реалії тогочасного життя, релігію тощо. До особи Т. Шевченка він не раз звертався й у інших своїх працях, які проаналізуємо далі.

III. Науково-світоглядні засади діалектичного матеріалізму. Філософською основою марксистського світогляду, як відомо, був діалектичний матеріалізм (діамат). Згідно з цим напрямом філософської думки, матерія, перебуваючи у стані безперервного розвитку, визнавалася первинною щодо свідомості. Сутність останньої тлумачили не інакше, як спосіб відображення матерії у голові людини. Базові принципи діамату сформулювали Карл Маркс і Фрідріх Енгельс у результаті матеріалістичної інтерпретації ідей Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, а згодом підхопив Володимир Ленін. Зрозуміло, що в академічному середовищі, яке перебувало під контролем партійного керівництва, науковці мали розвивати базові ідеї саме діалектичного матеріалізму, усі ж інші ідеї неодмінно треба було піддавати нищівній критиці як такі, що несуть небезпеку панівній ідеології партії. У зв'язку з такими засадничими пересторогами, тематика тогочасних філософських досліджень була доволі прогнозованою й обмеженою. Переважна більшість філософських дискусій точилася в контексті вчення В. Леніна і тих авторів, яких він схвалював чи

⁵² Брагінець А. Нариси історії філософії... С. 203–204.

⁵³ Там само. С. 261.

критикував. Тому про декого у той час було сказано надміру, про інших, погляди яких, безперечно, заслуговували уваги, – не сказано нічого. Це міркування підтверджує аналіз тематики й змісту декількох наукових праць А. Брагінець, присвячених поглядам низки російських науковців, публіцистів і філософів, зокрема, Петра Лаврова⁵⁴, Михайла Ломоносова⁵⁵, Олександра Герцена⁵⁶, Георгія Плеханова⁵⁷, Володимира Леніна⁵⁸, а також Карла Маркса й Фрідріха Енгельса⁵⁹, тогочасних західних (“буржуазних”) філософів⁶⁰ та ін. Розгляд учень кожного з них, а за необхідності й критику, А. Брагінець здійснював з позиції діалектичного матеріалізму. Причина такого підходу вказана вище.

А. Брагінець визначав діалектичний матеріалізм як “сучасний послідовно розвинений матеріалістичний світогляд, науково обґрунтований метод пізнання і революційного перетворення природи і суспільства”⁶¹. Такий світогляд протистоїть будь-яким філософським проявам ідеалізму, суб’єктивізму і метафізики, є атеїстичним за суттю. Він ґрунтується на найновіших даних природничої науки, а тому є єдино істинним. Щоправда, якщо обґрунтування такої позиції і було ще більш-менш аргументованим, то критика протилежних точок зору здебільшого була поверхневою й нагадувала навішування ярликів. Достатньо було констатувати щось на кшталт “З появою діалектичного матеріалізму – філософії робітничого класу – прогресивний розвиток буржуазної філософії майже зовсім припинився”⁶². Після цього можна було продовжувати досліджувати обрану тему. На жаль, подібна критика дуже часто була свідченням просто необізнаності зі змістом провідних ідей західної філософії, яку почасти принципово замовчували. Це насамперед стосувалося антропологічної, релігійної, феноменологічної, герменевтичної проблематики. Дещо більше звертали увагу на ті напрями, які розвивали наукову філософію,

⁵⁴ Його творчий доробок А. Брагінець, як відомо, розглядає у своїй кандидатській дисертації “Философские и социологические взгляды П. Л. Лаврова” (1940).

⁵⁵ Брагінець А. М. В. Ломоносов – корифей вітчизняної науки XVIII століття / Андрій Брагінець // Наукові записки (Львівський ун-т). 1955. Т. 36: Серія хімічна. Вип. 4. С. 5–14.

⁵⁶ Брагінець А. Великий революціонер-демократ (До 145-річчя з дня народження О. І. Герцена) / Андрій Брагінець // Наука і життя. 1957. № 3. С. 28–30.

⁵⁷ Брагінець А. Георгій Валентинович Плеханов (До 100-річчя з дня народження) / Андрій Брагінець // Праці кафедр суспільних наук (Львівський ун-т). 1957. Вип. 2: Філософія. С. 5–20.

⁵⁸ Брагінець А. Боротьба В. І. Леніна проти реакційної філософії. До 50-ліття виходу в світ твору В. І. Леніна “Матеріалізм і емпіріокритицизм” / Андрій Брагінець. Львів, 1959.

⁵⁹ Брагінець А. Перша теоретична і практична програма наукового комунізму (“Маніфест Комуністичної Партії” К. Маркса й Ф. Енгельса) / Андрій Брагінець // Записки історичного та філологічного факультетів. Львівський державний університет ім. І. Франка. Львів, 1940. Т. І. С. 5–23.

⁶⁰ Брагінець А. Занепад сучасної буржуазної філософії / Андрій Брагінець // Доповіді та повідомлення (Львівський ун-т). 1949. Вип. 2. С. 5–8.

⁶¹ Брагінець А. Боротьба В. І. Леніна проти реакційної філософії. До 50-ліття виходу в світ твору В. І. Леніна “Матеріалізм і емпіріокритицизм” / Андрій Брагінець. Львів, 1959. С. 3.

⁶² Там само. С. 5.

зокрема, позитивізм. Щоправда й останній з погляду діалектичного матеріалізму критикували за намагання поєднати “метафізичне розуміння природи з агностицизмом Канта і Юма”⁶³. Чи не найкраще в контексті тогочасної філософії було досліджено філософські ідеї представників “другої” хвилі позитивізму – австрійського фізика Ернста Маха й німецького філософа Ріхарда Авенаріуса. І то лише завдяки тому, що В. Ленін на сторінках свого відомого твору “Матеріалізм і емпіріокритицизм” (1909) вступив з ними у різку полеміку. Філософська позиція Е. Маха та Р. Авенаріуса (емпіріокритицизм) тлумачилася як така, що базується на ідеях суб’єктивного ідеалізму Джорджа Берклі і Девіда Юма. Її підтримали Карл Пірсон, Анрі Пуанкаре, П’єр Дюгем, Олександр Богданов та ін. З філософії Р. Авенаріуса можна було висувати, що думка може існувати без мозку й заперечити наявність зв’язку чуттєвого досвіду з зовнішнім світом⁶⁴. Така позиція була піддана критиці, оскільки призводила до суб’єктивного ідеалізму, агностицизму й соліпсизму. З погляду діалектичного матеріалізму речі існують незалежно від нашої свідомості, немає ніякої принципової різниці між явищем і річчю в собі, а світ у діалектичний спосіб може бути достовірно пізнаним. Якщо ж хтось до кінця не усвідомлював (чи не приймав) такої позиції, то його погляди ставилися під сумнів. Наприклад, з позиції діамату, Олександра Герцена критикували за те, що: “діалектико-матеріалістичний погляд Герцена на природу і пізнання не був розвинутий з усією послідовністю. Вважаючи мислення прямим продовженням розвитку самої природи, Герцен не зумів з’ясувати його дійсну роль у суспільному розвитку і перейти до історичного матеріалізму”⁶⁵. Подібним чином критикували погляди і Георгія Плеханова з Любов’ю Аксельрод⁶⁶, Олександра Богданова⁶⁷, доводили хибність основних ідей сучасного, як писав А. Брагінець, “фізичного” ідеалізму⁶⁸. Основні положення цього виду ідеалізму полягають у запереченні існування матерії як об’єктивної реальності й щонайголовніше у прагненні примирити висновки науки з релігією. Визнавалося, що сучасна західна філософія (екзистенціалізм у Франції, персоналізм і прагматизм у США, неопозитивізм і неореалізм в Англії) значною мірою базувалася на ідеях “фізичного” ідеалізму, поєднаних з релігійно-містичними вченнями Томи Аквінського, Августина Блаженного, Платона, Дж. Берклі, Д. Юма, а тому, з погляду діамату, була помилковою⁶⁹. Зазначимо, що ще більшої критики, ніж західна філософія, зазнавала релігія й особливо християнська Церква (у Ватикані), яка, згідно з діалектичним матеріалізмом,

⁶³ Брагінець А. Боротьба В. І. Леніна проти реакційної філософії. С. 5.

⁶⁴ Там само. С. 23.

⁶⁵ Брагінець А. Великий революціонер-демократ (До 145-річчя з дня народження О. І. Герцена). С. 30.

⁶⁶ Брагінець А. Боротьба В. І. Леніна проти реакційної філософії. С. 12.

⁶⁷ Там само. С. 76.

⁶⁸ Брагінець А. Занепад сучасної буржуазної філософії. С. 6.

⁶⁹ Там само. С. 7.

“відколи розбагатіла і перетворилася в установу багатів [...] виступає втіленням брехні, темряви і людиноненависництва, а вся її історія заповнена злочинами проти людського прогресу”⁷⁰. Нині, у XXI ст., такі інтерпретації, їхній нищівний і категоричний тон, більшості читачів видадуться однобічними, необґрунтованими й навіть до деякої міри дивними, проте вони наглядно демонструють, у який непростий час і за яких реалій жили й творили українські філософи, і яку ціну потрібно було заплатити за те, щоб мати змогу займатися улюбленою справою й безпосередньо долучатися до розвитку системи академічної освіти в Україні.

IV. Філософська і суспільно-політична думка у працях українських мислителів XIX – початку XX ст. Висвітлюючи цю тему, А. Брагінець насамперед зосереджує увагу на поглядах Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Лесі Українки, Михайла Грушевського⁷¹. За усталеною у той час вищим партійним керівництвом традицією, творчість кожного з них (та й загалом будь-кого) розглядали виключно в контексті марксистсько-ленінського світогляду, з яким вона повинна була повністю узгоджуватися. В іншому разі на твори мислителя очікувала нищівна критика або вимушене замовчування, а на їхнього дослідника – у кращому разі догана. Але навіть у такій непростій ситуації тотальної цензури вдавалося доносити їхні ідеї до читача в завуальованій чи критичній формі. Саме тому творчість низки українських письменників і громадських діячів XIX – початку XX ст. (Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Павла Грабовського, Михайла Коцюбинського та ін.) визначалася як засіб вираження ідей революційної демократії – суспільно-політичного напрямку, що мав на меті встановити ідеали соціальної рівності у ті часи, коли ідеї соціалізму й комунізму ще не стали панівними серед робітничого класу. Революційні демократи закликали до боротьби проти соціального гніту й за рівність можливостей для усього народу, висловлювали історичний оптимізм й людинолюбство, плекали вищі духовні цінності і потреби.

А. Брагінець у статті “Тарас Шевченко – ідейний виразник революційної демократії 40–50 рр. XIX століття” зазначав, що той “був людиною великої душі, а крім того, поетом і мислителем, який піднявся від мужика-кріпака до вершин культури і волелюбної думки своєї епохи, який не тільки висловив гнівний протест покріпачених мас народу проти гнобителів, а й прорікав їх визволення”⁷². Т. Шевченко вірив у кращу долю України, краще життя її народу, у рівність

⁷⁰ Брагінець А. З брехнею на устах, з хрестом і мечем у руках / Андрій Брагінець // Жовтень. 1961. № 1. С. 154.

⁷¹ У списку наукових праць А. Брагінця (Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 1 о/с, спр. 7568, арк. 142, 144) згадуються два рукописи, присвячені поглядам М. Грушевського: стаття “Реакційна соціологія М. Грушевського” (1947) та доповідь “Критика філософських і соціологічних “теорій” М. Грушевського” (1947), виголошена на науковій сесії Львівського університету.

⁷² Брагінець А. Тарас Шевченко – ідейний виразник революційної демократії 40–50 рр. XIX століття / Андрій Брагінець // Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук. 1962. № 1. С. 91.

громадян за нового демократичного устрою. І про це писав А. Брагінець⁷³, щоправда кожен раз за умов цензури змушений акцентувати увагу на революційності у поглядах Т. Шевченка, їхній узгодженості з ідеалами тогочасного суспільно-політичного ладу, правильності світоглядної позиції й відповідно помилковості інших, протилежних чи менш радикальних, позицій. Так, високо оцінюючи роль Т. Шевченка як світоча ідей революційної демократії в українському визвольному русі, А. Брагінець протиставляв цей рух ліберально-буржуазному, до представників якого відносив Пантелеймона Куліша, Миколу Костомарова, Василя Білозерського. Основний недолік ліберально-буржуазного напрямку А. Брагінець вбачав у прагненні знайти компромісний шлях задля примирення інтересів між покріпаченим селянством і кріпосниками-поміщиками⁷⁴. Такого компромісу не передбачалося в принципі, а тому виправданими могли бути лише найрадикальніші, революційні засоби в питанні досягнення соціальної рівності. Для Т. Шевченка реалізація соціальної рівності полягала насамперед у вільній селянській родині “у формі рівного володіння майном, рівної праці і рівного споживання продуктів праці”⁷⁵. Та оскільки наріжним каменем соціалізму була саме селянська громада (комуна), то А. Брагінець дещо критикував Т. Шевченка, зазначаючи, що міркування того у зв’язку з проблемою соціальної рівності сформульовані у своєрідній формі, а саме “уявлення Шевченка про соціальну рівність було ще не досить ясне”⁷⁶.

Набагато критичніше А. Брагінець розглядав суспільно-політичне вчення М. Драгоманова⁷⁷. Погляди останнього звичайно були в руслі прогресивних ідей революційної демократії тогочасного національного руху в Україні, але революційність у його поглядах була дещо іншого, більш поміркованого, гатунку. Серед основних національних устремлінь М. Драгоманова А. Брагінець називав такі: “1) національний український рух вивести на шлях демократичної боротьби; 2) зміцнити ідейні зв’язки його з передовими течіями Росії; 3) здати до архіву ідею відновлення козащини чи гетьманщини на Україні, протиставляючи їй ідею федералізму; 4) боротися за право кожного народу на вільний національний розвиток, яке може бути здійснене на демократичній основі”⁷⁸. У своїх світоглядно-філософських засадах М. Драгоманов був радше позитивістом, який критикував не так релігію, як духівництво і клерикалізм. Він був ідеалістом і вбачав поступ суспільного життя у прогресивному розвитку соціальних теорій.

⁷³ Брагінець А. Тарас Шевченко – ідейний виразник революційної демократії 40–50 рр. XIX століття. С. 96.

⁷⁴ Брагінець А. Ідейний виразник революційної демократії / А. Брагінець // Тези доповідей наук. сесії, присв. 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка. Львів, 1961. С. 8.

⁷⁵ Брагінець А. Тарас Шевченко – ідейний виразник революційної демократії 40–50 рр. XIX століття. С. 99.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Брагінець А. До суспільно-політичної характеристики М. Драгоманова / Андрій Брагінець // Доповіді та повідомлення (Львівський ун-т). 1947. Вип. I. С. 20–22.

⁷⁸ Там само. С. 21.

Саме тому, на думку А. Брагинця, у своїх поглядах М. Драгоманов відставав від передової філософської еліти Західної Європи й Росії, був далеким від основ діалектичного чи історичного матеріалізму. Така світоглядна складова (ідеалізм) була причиною політичної непослідовності М. Драгоманова, основою його вагань між демократизмом і лібералізмом. Щоправда його погляди мали певний позитивний просвітницький вплив на тогочасну українську інтелігенцію, зокрема на Леся Українку.

В ідейно-політичному розвитку поглядів Лесі Українки А. Брагінець виділяв два періоди, умовно розділені серединою 90-х років XIX ст. У перший період Леся Українка цікавилася питаннями повалення самодержавства і демократизації суспільно-політичного ладу, ліквідації залишків кріпосництва й національного гніту, відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви, розкріпачення жінки. У другий стає більш рішучою поборницею революційної соціал-демократії, бере практичну участь у боротьбі⁷⁹.

Одним з критеріїв значущості філософських і суспільно-політичних поглядів українських мислителів у той час було з'ясування того, наскільки ці погляди мали вплив на виховання вищих духовних ідеалів молоді. У цьому аспекті А. Брагінець високо оцінював творчий внесок видатного українського педагога Антона Макаренка⁸⁰ у питання виховання й перевиховання дітей. Проте він розумів, що ідеї кожного мислителя потрібно не лише вивчати, але й розвивати, доповнювати, обговорювати й перевіряти на практиці. Тому не випадково, що на науково-практичній конференції, проведеній у Львівському університеті з нагоди 75-річчя від дня народження А. Макаренка, виступали як професори, доктори філософських наук, так і директори дитячих виховних колоній з усієї України, вихованці дитячих будинків, викладачі спецшкіл і навіть вихованці самого А. Макаренка. За підсумками роботи конференції, за погодженням із А. Брагинцем, її учасники прийняли загальні рекомендації задля покращення виховної роботи серед дітей, підлітків і молоді, в яких особливий акцент у вихованні дітей зробили на тісній співпраці сім'ї, школи і громадськості⁸¹. Подібні конференції, безперечно, давали змогу наблизити теоретичні світоглядно-педагогічні міркування щодо проблеми виховання до реалій повсякденного життя, приносили практичну користь.

⁷⁹ Брагінець А. Леся Українка – друг робітничого класу / Андрій Брагінець // Творчість Лесі Українки. Тези республ. наук. сесії (Львівський ун-т). Львів, 1963. С. 3–4.

⁸⁰ Брагінець А. Приветственное слово / Андрей Брагинец // Педагогическое наследие А. С. Макаренко – в жизнь. Материалы 2-й респ. науч.-практич. конф. Киев, 1964. С. 13. (А. С. Макаренко. Кн. 6).

⁸¹ Педагогическое наследие А. С. Макаренко – в жизнь. Материалы 2-й респ. науч.-практич. конф. Киев, 1964. С. 281–284.

І. Філософія у Львівському університеті. Цю тему А. Брагінець досліджував у своїх працях “Філософія у Львівському університеті від часу його заснування”⁸² та “Філософська освіта у Львівському університеті колись і тепер”⁸³, зміст яких дещо перегукується. Своє дослідження особливостей викладання філософії у Львівському університеті він розпочинав від 1661 р. – дати заснування університету. Аналізуючи специфіку викладання філософії у той період, А. Брагінець зазначав: “Вся система освіти і виховання в університеті повинна була забезпечити виховання інтелігенції з польської і української шляхти, здатної виконувати місію католицької церкви і вірно служити римським папам і королівській владі”⁸⁴. Внаслідок цього філософія (і її основні розділи – натуральна історія, метафізика, логіка, гносеологія, діалектика, етика) тоді розглядалася лише як засіб підтвердження догм і канонів католицького богослов’я, а філософські ідеї були наскрізь просякнуті богослов’ям і схоластикою. На жаль, розгорнутого аналізу філософських єзуїтських курсів А. Брагінець не дав. Значно докладніше він дослідив логіко-філософські погляди Петра Лодія, професора Львівського університету впродовж 1787–1801 рр., автора відомої праці “Логічні настанови” (Сакт-Петербург, 1815). Філософські погляди ученого, як зазначав А. Брагінець, ґрунтувалися на прагненні дати наукове тлумачення основних питань пізнання світу, а тому йшли у розріз із соліпсизмом Джорджа Берклі, релігійним світорозумінням й ідеалістичною натурфілософією Фрідріха Шеллінга й, особливо, апріоризмом Іммануїла Канта⁸⁵. Щоправда варто відмітити, що І. Канта П. Лодій не лише критикував. Дещо більш виваженою виглядає оцінка впливу учення І. Канта на П. Лодія, запропонована українськими дослідниками Дмитром Кириком⁸⁶ та Аллою Сініциною. Вони пишуть: “Лодій досить часто цитує “Критику чистого розуму” і “Критику практичного розуму” Канта, але ставиться до змісту названих трактатів двояко: з одного боку, він розглядає філософію Канта у позитивному плані, підкреслює її значення і значущість, деякі положення навіть запозичує (§§ 45, 46, 47, 48, 57, 69, 87, 128), а з другого, – веде з Кантом обґрунтовану полеміку і конструктивно його критикує (§§ 67, 69, 128, 165, 230–236)”⁸⁷. Те, що П. Лодій, перебуваючи на вольфганських позиціях, дещо для своїх “логічних настанов” узяв з І. Канта (наприклад, поділ на аналітичні і

⁸² Брагінець А. Філософія у Львівському університеті від часу його заснування / Андрій Брагінець // Ювілейна наук. сесія, присв. 300-річчю Львівського ун-ту. Тези доповідей секції сусп.-економ. наук. Львів, 1961. С. 3–6.

⁸³ Брагінець А. Філософська освіта у Львівському університеті колись і тепер / Андрій Брагінець // Вісник Львівського університету. Серія суспільних наук. 1962. № 1. С. 128–132.

⁸⁴ Там само. С. 128.

⁸⁵ Там само. С. 129.

⁸⁶ Дмитро Платонович Кирик (1929–2010) працював на кафедрі філософії Львівського університету впродовж 1955–1964 рр.

⁸⁷ Кирик Д. Петро Лодій: життя, діяльність і вчення / Дмитро Кирик, Алла Сініцина. Івано-Франківськ, 2006. С. 43.

синтетичні судження), зауважує й російський історик логіки Олександр Маковельський, звертаючи увагу й на те, що “переважно він (Лодій) критикує Канта (як його теорію пізнання, так і логіку) з позицій вольфіанства”⁸⁸.

Говорячи про другу половину XIX ст., А. Брагінець відзначав важливість поширення філософських ідей серед студентської молоді на чолі з Іваном Франком та Михайлом Павликом. Тоді у стінах університету були відомими ідеї Іммануїла Канта, Артура Шопенгауера, Фрідріха Ніцше, Огюста Конта, Герберта Спенсера, Ернста Маха, Ріхарда Авенаріуса, Карла Маркса. У своїх наукових розвідках А. Брагінець не оминув і постаті польського мислителя, професора Казімежа Твардовського, засновника, як він писав, Львівсько-Варшавської школи неопозитивізму⁸⁹, яка “заперечувала об’єктивне існування зовнішнього світу, трактувала філософські поняття як умовні означення (символи), для яких природа не дає ніяких моделей, зводила чуттєвий досвід виключно до суб’єктивного переживання [...] ігнорувала діалектичний матеріалізм”⁹⁰. Щоправда, надалі ідеї К. Твардовського і його учнів не мали жодного впливу на філософські дослідження у Львівському університеті. З приходом радянської влади система навчання філософії в університеті докорінно змінилася. Не зважаючи на ідеологічну заангажованість тогочасних досліджень, нині можемо відмітити, що, попри все, позитивним моментом, на який між іншим звертав увагу й А. Брагінець, було зростання уваги до вивчення української філософської і суспільно-політичної думки. Зокрема, на кафедрі філософії були захищені А. Брагінем докторська дисертація “Філософські і суспільно-політичні погляди

⁸⁸ Маковельський А. История логики / Александр Маковельский. Жуковский; Москва, 2004. С. 443.

⁸⁹ Зауважимо, що А. Брагінець одним з перших став вживати термін “Львівсько-Варшавська школа”. Приблизно у той самий час його використовував радянський історик філософії Ігор Нарський у своїй монографії “Современный позитивизм” (Москва, 1961). Хоча й вважається, що вперше термін “Львівсько-Варшавська школа” увів у наукову термінологію польський логік Казімеж Айдукевич у своєму виступі на Конгресі наукової філософії у Парижі в 1935 р., проте, популярності він набув не одразу. Його згадує уже польський філософ Адам Шафф у статті “Zadania frontu filozoficznego w świetle uchwał I Kongresu Nauki Polskiej” (Myśl Filozoficzna. 1951. N 1). Проте, інший польський мислитель, історик філософії Збігнев Джордан (Jordan) у своїй монографії “Philosophy and Ideology. The Development of Philosophy and Marxism-Leninism in Poland since the Second World War” (Дордрехт, 1963) використовує два терміни: “Львівська школа” і “Варшавська школа”. Разом з тим, відома стаття “Философская концепция Львовско-Варшавской школы” одного з перших популяризаторів ідей К. Твардовського та його учнів, українського історика філософії Марата Верникова побачила світ лише у 1969 р. (Вопросы философии. 1969. № 6). За усталеною на сьогодні традицією Львівсько-Варшавську школу відносять до аналітичної філософії, а сам неопозитивізм, або ж логічний позитивізм, розглядають як один з етапів її становлення, оскільки низкою своїх положень (насамперед наголосом на синтаксичних і семантичних аспектах мови у процесі пізнання й певним нехтуванням проблеми існування об’єктивної реальності) він суттєво відрізняється від “першого” та “другого” позитивізму.

⁹⁰ Брагінець А. Філософія у Львівському університеті від часу його заснування. С. 4.

Івана Франка” (1961; автореферат 1956 р.) та М. Олексюком кандидатська дисертація “Суспільно-політичні і філософські погляди Лесі Українки” (1954), опубліковано численні наукові статті, присвячені філософському осмисленню творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Сергія Подолинського, Лесі Українки, Костянтина Ушинського та ін.

Завдяки організаторським та науковим здібностям А. Брагінця кафедра філософії перетворилася у висококваліфікований науково-педагогічний колектив, працівники якого проводили історико-філософські дослідження української і зарубіжної філософської думки, організовували й брали участь у наукових конференціях і науково-теоретичних семінарах, видавали періодичні наукові збірники тощо. Під керівництвом А. Брагінця було підготовлено й успішно захищено сім кандидатських дисертацій. Усе це призвело до того, що кафедра філософії стала відігравати важливу роль у навчально-методичній, науковій та виховній роботі Львівського університету. На жаль, передчасна смерть А. Брагінця завадила реалізації багатьох творчих і наукових задумів. Проте, наприклад, започаткована ним тема філософського осмислення творчості І. Франка надалі була розвинута його учнями і колегами й дотепер не втратила своєї актуальності. А історичний факультет, першим деканом якого був Андрій Степанович Брагінець, залишаючись на сьогодні провідним структурним підрозділом Львівського університету, продовжує і збагачує славні традиції історичної науки в Україні та за її межами.

ANDRIY BRAHINETZ – THE FIRST DEAN OF THE FACULTY OF HISTORY OF LVIV UNIVERSITY

Khrystyna KOVTUN*, Andriy SYNYTSYA**

The Ivan Franko National University of Lviv,

* the University Archives,

** the Chair of Philosophy

1 Universytetska str., Lviv 79000, Ukraine

In the article key biographical landmarks and scientific views of Andriy S. Brahinetz (1903–1963), Ukrainian historian of philosophy, D. Sc., Professor, the first Dean of the Faculty of History in Lviv University, are analyzed. Particular attention is paid to his greatest achievement in the history of philosophy – contribution to the study of the works by Ivan Franko, as well as to the investigation of the historical and philosophical process’ regularities, the characteristics of the contemporary philosophical thought, reflection on Ukrainian philosophical and political thought of the 19th – early 20th century in general and reflection on philosophy in Lviv University in particular.

Key words: Andriy S. Brahinetz, the Faculty of History, Lviv University, Ukrainian philosophy, philosophical views of Ivan Franko.

АНДРЕЙ БРАГИНЕЦ – ПЕРВЫЙ ДЕКАН ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ЛЬВОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Кристина КОВТУН*, Андрей СИНИЦА**

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,

* Архив Университета,

** кафедра философии

ул. Университетская 1, Львов 79000, Украина

В статье проанализированы основные вехи биографии и научные взгляды украинского историка философии, доктора философских наук, профессора, первого декана исторического факультета Львовского университета Андрея Степановича Брагинца (1903–1963). Особое внимание уделено его наибольшей заслуге в истории философии – вкладу в изучение творчества Ивана Франко, а также исследованию закономерностей историко-философского процесса и осмыслению украинской философской и общественно-политической мысли XIX – начала XX в. в целом, и философии во Львовском университете в частности.

Ключевые слова: Андрей Степанович Брагинец, исторический факультет, Львовский университет, украинская философия, философские взгляды Ивана Франко.

Стаття надійшла до редколегії 05. 05. 2014

Прийнята до друку 30. 05. 2014